

اثربخشی برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز در پسران

نسیم استکی آزاد⁽¹⁾، دکتر شعله امیری⁽²⁾

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز بر میزان رفتارهای زورگویی پسران دبستانی انجام شد. **روش:** پژوهش تجربی حاضر با طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون و پی‌گیری شش‌ماهه با دو گروه آزمایش و کنترل اجرا شد. به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای ابتدا از نواحی شش‌گانه آموزش و پرورش شهر اصفهان، یک ناحیه آموزشی و سپس از این ناحیه، چهار دبستان پسرانه به‌صورت تصادفی انتخاب شد. با اجرای جامعه‌سنجی روی تمامی دانش‌آموزان پایه‌های دوم و چهارم این دبستان‌ها، 40 پسر زورگو از میان دانش‌آموزانی که بیشترین انتخاب را به‌عنوان زورگو داشتند، به‌صورت تصادفی انتخاب و در دو گروه آزمایش و کنترل قرار داده شدند. برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز برای گروه آزمایش در 10 جلسه 60 دقیقه‌ای به‌صورت دوبار در هفته، ارایه شد. برای گردآوری داده‌ها از جامعه‌سنجی (So) و پرسش‌نامه روابط همسالان (PROQ) استفاده شد. یافته‌ها به روش تحلیل کوواریانس چندمتغیری (مانکووا) تحلیل شدند. **یافته‌ها:** یافته‌ها نشان داد برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز باعث کاهش رفتارهای زورگویی و قربانی در گروه آزمایش در مراحل پس‌آزمون و پی‌گیری شد ($p < 0/0001$). هم‌چنین میزان رفتارهای پسندیده اجتماعی در گروه آزمایش در مراحل پس‌آزمون و پی‌گیری افزایش یافت ($p < 0/0001$). **نتیجه‌گیری:** کاربرد برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز می‌تواند مشکلات مربوط به رفتارهای زورگویی را در مدارس کم کند.

کلیدواژه: برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز؛ زورگویی؛ قربانی؛ رفتارهای پسندیده اجتماعی

[دریافت مقاله: 1390/6/20؛ پذیرش مقاله: 1390/11/23]

مقدمه

ترساندن، آزار و اذیت قربانی² می‌شود؛ 2- این پرخاشگری از پیش برانگیخته شده نیست؛ 3- به‌صورت مکرر اتفاق می‌افتد؛ 4- به‌طور معمول زورگویان نسبت به قربانیان از قدرت جسمانی بالاتری برخوردارند. به بیان دیگر زورگویی در یک موقعیت نابرابر از نظر قدرت یا منزلت اجتماعی اتفاق می‌افتد؛ 5- در گروه کوچک اجتماعی رخ می‌دهد که اعضای آن با یکدیگر آشنا هستند (2). بنابراین زورگویی یک رفتار پرخاشگرانه است که به‌صورت مکرر و نظام‌مند، در مقابل افراد ضعیف‌تر حاضر در کلاس، در تمام مقاطع اتفاق می‌افتد (3). زورگویی به‌وضوح از جنگ و نزاع یا درگیری میان دو

کودک زورگو¹، کودکی است با احساس ناامنی و ناراحتی که کودکان دیگر از او دوری می‌کنند. او گاهی متوجه این موضوع می‌شود، اما نمی‌داند چگونه باید با هم‌سالان ارتباط برقرار کند. شاید وقتی نشانه‌های آسیب‌پذیری را در کودکی می‌بیند، به یاد خودش می‌افتد و به‌دلیل عصبانیت از وجود این احساس حقارت، به او حمله می‌کند، یا برای مراقبت از خود در مقابل تهدیدهای دیگران، آنها را می‌ترساند (1). هماهنگ با تعریف، زورگویی باید این موارد را دربرگیرد: 1- پرخاشگری که موجب صدمه‌رساندن،

(1) کارشناس ارشد روانشناسی و آموزش کودکان با نیازهای خاص، دانشگاه اصفهان. اصفهان، خیابان هزارجریب، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی. دورنگار: 0311-7932128 (نویسنده مسئول) E-mail: azad.psy@gmail.com؛ (2) دکترای روانشناسی، دانشیار گروه روانشناسی دانشگاه اصفهان.

فرد که با یکدیگر در زمینه‌های منزلت اجتماعی و قدرت جسمانی برابری می‌کنند، متفاوت است. اگرچه تمامی نزاع‌ها در مدارس نمی‌توانند زورگویی باشند، اما زورگویی به‌وضوح زیرمجموعه‌ای از رفتار پرخاشگرانه است (4، 5).

در حال حاضر زورگویی مشکلی جهان‌شمول و بسیار مهم، به‌ویژه در سنین مدرسه است. یافته‌های پژوهش‌های بین‌المللی در تمامی کشورها نشان می‌دهد که 4 تا 45 درصد کودکان، زورگو یا قربانی زورگویی هستند (6). از هر ده دانش‌آموز یک نفر زورگوست (7). رفتار زورگویی به اشکال مختلف طبقه‌بندی می‌شود، برای مثال زورگویی جسمی مستقیم (مانند زد و خورد، مشت کوبیدن و آسیب مالی وارد کردن)؛ زورگویی کلامی مستقیم (مانند دست‌انداختن دیگران یا مسخره کردن اسم آن‌ها)؛ زورگویی غیرمستقیم و به بیان دیگر زورگویی غیرکلامی، بدنی یا هیجانی (مانند ترساندن افراد به‌وسیله حرکات یا محرومیت و طرد کردن اجتماعی)؛ زورگویی مجازی¹ (مانند فرستادن یک پیغام توهین‌آمیز به‌وسیله پست الکترونیکی) (8). بنابراین نبود توازن و برابری در قدرت میان زورگو و قربانی، نه فقط به قدرت جسمانی، بلکه به ویژگی‌های شخصیتی افراد نیز مرتبط است (9). بیشتر کودکان زورگو، قربانی زورگویی دیگران نیز بوده‌اند (1).

باید میان دو نقش مهم در فرآیند زورگویی تمایز قائل شویم: «نقش قربانی» برای کودکی است که برای یک یا چند بار در هفته، که دست کم سه ماه تداوم داشته باشد، هدف زورگویی قرار می‌گیرد. «نقش زورگویی» را نیز فردی بازی می‌کند که یک یا چند بار در طول هفته، به‌مدت سه ماه، هم‌سالان خود را مورد زورگویی قرار داده است. اما دسته دیگر، افرادی هستند که با هر دو توصیف مطابقت دارند و «نقش قربانی/زورگویی» را ایفا می‌کنند. این نقش برگرفته از نقش قربانی است که به دو شکل قربانی منفعل² و قربانی فعال³ (که در مقابل زورگویی افراد زورگو، رفتار پرخاشگری نشان داده، مقابله به مثل می‌کند) از هم متمایز شده است (3). افراد در نقش قربانی/زورگویی بیشتر از دو نقش دیگر افسردگی و نشانه‌های جسمی ناشی از اضطراب را نشان می‌دهند (10). پژوهش‌ها نشان داده‌اند زورگویی با ناهنجاری‌های روانی و مشکلات هیجانی و اجتماعی همراه است (11). زورگویی در میان کودکان و نوجوانان با مصرف الکل و سیگار رابطه دارد؛ هم‌چنین این افراد اغلب در مهارت حل مسئله ضعیف هستند

(12). پژوهشی روی 100 کودک در کشور اوکراین⁴ نشان داد خودمهارگری ضعیف عاملی تعدیل‌کننده و واسطه‌ای برای زورگویی و جرم است (13). پژوهش دیگری (3) روی 1525 کودک دبستانی نشان داد کودکان زورگو، منزلت اجتماعی پایینی میان هم‌سالان دارند و نقش‌های زورگویی و قربانی می‌تواند پیش‌بینی‌کننده منزلت اجتماعی آنان میان هم‌سالانشان باشد. زورگویان سطوح بالایی از مشکلات سلوک⁵ نشان می‌دهند و نظر هم‌کلاسی‌هایشان نسبت به آنان منفی است (12). کودکان زورگو در پیدا کردن دوست مشکل دارند (14). زورگویان از رفتارهای پسندیده اجتماعی برای برقراری رابطه با هم‌سالان استفاده نمی‌کنند، اما به‌دلیل تسلط و کنترلی که بر دیگر کودکان پیدا کرده‌اند، معروف و پذیرفته می‌شوند (15).

در بررسی الویز (16) روی 2500 کودک از 42 مدرسه ابتدایی و دبیرستانی در نورژ و برگن، اثر بخشی برنامه آموزشی الویز در کاهش زورگویی به‌میزان 50 درصد گزارش شد. او در همان سال این بررسی را روی 3200 کودک دیگر تکرار کرد و توانست 21-38 درصد مشکلات زورگویان و قربانیان را کاهش دهد. در پژوهش دیگری برای بررسی اثر بخشی برنامه الویز، 42 درصد (33 درصد دختران و 48 درصد پسران) کاهش در رفتار قربانیان و 52 درصد (64 درصد دختران و 45 درصد پسران) کاهش در رفتار زورگویان (بر پایه خودگزارشی) گزارش شد (17). هم‌چنین تأثیر برنامه آموزشی الویز در شش مدرسه راهنمایی واقع در آمریکای شمالی در طول چهار سال، برای کاهش رفتار زورگویی 65 درصد گزارش شد (18). در بررسی دیگری برنامه آموزشی الویز، در طول سال تحصیلی در دو مدرسه دبیرستانی واقع در میدوسترن⁶ روی 699 دانش‌آموز اجرا شد. در ابتدا و پایان سال تحصیلی این دانش‌آموزان مقیاس قربانی/زورگویی الویز⁷ (OVBQ) (19) را پر کردند. یافته‌ها نشان‌گر اثر بخشی برنامه آموزشی الویز در کاهش رفتارهای قربانی و زورگویی بود؛ این برنامه به ایجاد محیطی امن و افزایش رفتارهای پسندیده اجتماعی در مدرسه کمک کرد (17).

1- cyber
2- passive
3- active
4- Ukraine
5- conduct
6- Midwestern
7- Olweus Victim/Bully Questionarie

در ایران درباره اقدامات درمانی و آموزشی زورگویی پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است؛ یک بررسی (20) نشان داد برنامه آموزشی کاهش زورگویی در کاهش زورگویی کودکان زورگو مؤثر است. نبود پژوهش کافی در این زمینه، سبب شد بررسی اثربخشی برنامه آموزشی کاهش زورگویی الویز (21) و راهنمای عملی آموزش خودمهارگری جان‌بزرگی (22)، هدف پژوهش حاضر قرار گیرد. بنابراین پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که آیا میزان رفتارهای زورگویی پسران دبستانی با استفاده از برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز کاهش می‌یابد و آیا این تأثیر در مرحله پی‌گیری تداوم خواهد داشت؟

روش

پژوهش تجربی حاضر که با کد IRCT201109197592N1 در سایت کارآزمایی بالینی ایران ثبت شده است، بر پایه هدف در دسته پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. جامعه آماری تمامی پسران زورگوی مقطع ابتدایی شهر اصفهان در سال تحصیلی 89-1388 بود. به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای نخست از نواحی شش‌گانه آموزش و پرورش شهر اصفهان، یک ناحیه آموزشی به صورت تصادفی انتخاب شد. سپس از این ناحیه چهار دبستان پسرانه به صورت تصادفی انتخاب و با اجرای جامعه‌سنجی روی تمامی دانش‌آموزان پایه‌های دوم و چهارم این چهار دبستان، از میان دانش‌آموزانی که بیشتر به عنوان زورگو انتخاب شده بودند، 40 کودک به تصادف انتخاب شده، به تصادف در دو گروه آزمایش و کنترل قرار داده شدند. از آنجایی که گروه هم‌سالان در سنین مدرسه اهمیت زیادی دارند و موضع کودک در گروه هم‌سالان به میزان زیاد بر تصویر که کودک از خود دارد، اثر می‌گذارد، بنابراین در پژوهش حاضر به گزارش هم‌سالان برای نمونه‌گیری اکتفا شد.

ابتدا کتاب الویز خریداری شد و درباره ترجمه آن با استفاده از پست الکترونیک از ایشان اجازه گرفته شد. مباحث به فارسی برگردانده و توسط استادان راهنما دوباره بازنگری شد و در نهایت فرم نهایی تنظیم شد. گفتنی است روش به کاررفته در پژوهش حاضر، روش تلفیقی بر مبنای دستورالعمل الویز (21) و راهنمای عملی خودمهارگری جان‌بزرگی (22) است. برنامه آموزشی کاهش زورگویی

مبتنی بر روش الویز روی گروه آزمایش اجرا شد و گروه کنترل هیچ اقدام آموزشی در این زمینه دریافت نکرد. برنامه آموزشی شامل 10 جلسه آموزش گروهی یک‌ساعته و هر هفته دو جلسه بود که در آزمایشگاه یا دفتر معلمان، که محیط آرام و بزرگی داشت، ارایه شد. با همکاری مدیر مدرسه و معلمان، تمامی 20 آزمودنی گروه آزمایشی در جلسه‌های آموزشی شرکت کردند. هر جلسه با مروری بر مطالب و تکالیف جلسه پیش آغاز می‌شد. سپس آموزش داده شده و در پایان تمرین‌هایی به عنوان تکلیف برای خارج از جلسه آموزشی به دانش‌آموزان داده می‌شد. این تمرین‌ها در جلسه بعدی مورد ارزیابی قرار می‌گرفتند. پس از پایان جلسه‌های آموزشی، روی هر دو گروه آزمایش و کنترل پس‌آزمون اجرا شد. پس از گذشت شش ماه از اجرای پس‌آزمون گروه‌های آزمایش و کنترل پی‌گیری شدند. برای گردآوری داده‌ها ابزارهای زیر به کار رفت:

1. **جامعه‌سنجی¹ (So):** در بررسی جامعه‌سنجی از کودکان خواسته می‌شود هم‌سالان خود را بر پایه درکی که از آنها دارند، ارزیابی نمایند. جامعه‌سنجی به‌طور معمول روی کودکان حاضر در یک کلاس یا یک گروه انجام می‌شود. پژوهشگران به‌طور معمول از کودکان می‌خواهند منزلت اجتماعی هم‌سالان خود را گزارش دهند (23). در بررسی جامعه‌سنجی از کودکان یک کلاس می‌خواهند از میان هم‌کلاسی‌های خود چند نفر را که دوست دارند و نیز چند نفر را که دوست ندارند، معرفی کنند؛ یا این که هم‌سالان خود را بر حسب میزان همکاری درجه‌بندی نمایند (تری و کی، 1991، به نقل از 23). در پژوهش حاضر از آزمودنی‌ها خواسته شد از میان هم‌کلاسی‌های خود، سه کودک زورگو، قربانی و دارای رفتار پسندیده اجتماعی را به صورت محرمانه در کاغذهایی که در اختیار دارند، نام ببرند. در نهایت با جمع‌بندی پاسخ‌های دانش‌آموزان، کودکانی که از سوی تعداد بیشتری از هم‌سالان، زورگو معرفی شده بودند، زورگو در نظر گرفته شدند.

2. **پرسش‌نامه روابط هم‌سالان² (PROQ) (24)** برای بررسی روابط کودکان دبستانی تنظیم شده است. این ابزار خودگزارشی 20 گویه دارد که در مقیاس لیکرت یک تا پنج نمره‌گذاری می‌شود. ضریب آلفای نسخه فارسی این مقیاس برای سه خرده‌مقیاس زورگویی، قربانی و رفتار پسندیده

نشان داد میانگین گروه آزمایش پس از اعمال متغیر مستقل، در خرده‌مقیاس‌های زورگویی و قربانی کاهش و در خرده‌مقیاس رفتار پسندیده اجتماعی افزایش داشته است.

برای بررسی پیش‌فرض‌های استفاده از آزمون‌های پارامتریک، آزمون کولموگروف-اسمیرنف³، برای نرمال بودن سطوح معناداری خرده‌مقیاس‌ها و آزمون لوین⁴ برای تساوی واریانس‌های گروه‌های نمونه (جدول 2) به کار رفت. برای مواردی که پیش‌فرض نرمال بودن توزیع نمره‌ها برقرار بود، از آزمون‌های پارامتریک و برای مواردی که این پیش‌فرض برقرار نبود، آزمون‌های ناپارامتریک به کار رفت. آزمون لوین نیز نشان‌گر تساوی واریانس نمره‌های دو گروه بود.

اجتماعی به ترتیب 0/73، 0/70 و 0/53 گزارش شده است. (25).

تجزیه و تحلیل داده‌ها با کمک نرم‌افزار SPSS-15¹ و به روش تحلیل کواریانس چند متغیری² (مانکووا) انجام شد.

یافته‌ها

آزمون χ^2 تفاوتی از نظر تحصیلات مادر (df=5, p=0/27)، تحصیلات پدر ($\chi^2=6/37$ ، df=6, p=0/37)، شغل پدر (df=1, p=0/70)، شغل مادر ($\chi^2=5/50$ ، df=2, p=0/80) و تعداد فرزندان ($\chi^2=3/13$ ، df=5, p=0/74) میان دو گروه کنترل و آزمایش نشان نداد.

بررسی میانگین و انحراف معیار گروه‌های آزمایش و کنترل در پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پی‌گیری (جدول 1)

جدول 1- میانگین (و انحراف معیار) گروه‌های آزمایش و کنترل در پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پی‌گیری در خرده‌مقیاس‌های زورگویی، قربانی و رفتار پسندیده اجتماعی

پیش‌آزمون	پس‌آزمون	پی‌گیری		
(3/81) 24/50	(2/11) 10/15	(1/63) 9/65	آزمایش	زورگویی
(4/32) 24/50	(4/60) 23/85	(3/88) 23/70	کنترل	
(4/38) 12/35	(2/81) 8/60	(2/38) 7/75	آزمایش	قربانی
(3/15) 11/95	(3/27) 12/30	(3/46) 12/15	کنترل	
(3/82) 14/20	(1/34) 22/15	(1/59) 22/15	آزمایش	رفتار پسندیده اجتماعی
(3/71) 12/90	(2/79) 11/30	(2/92) 11/05	کنترل	

جدول 2- سطوح معنی‌داری در آزمون کولموگروف-اسمیرنف و تساوی واریانس‌های خرده‌مقیاس‌های PRQ

آزمون کولموگروف-اسمیرنف		آزمون لوین				
درجه آزادی	سطح معنی‌داری	میزان احتمال پس‌آزمون	میزان احتمال پی‌گیری	آماره	گروه	خرده‌مقیاس
20	¹ NS	0/31	0/53	0/13	آزمایش	زورگویی
20	NS			0/13	کنترل	
20	0/028	0/92	0/61	0/20	آزمایش	قربانی
20	NS			0/18	کنترل	
20	NS	0/41	0/10	0/18	آزمایش	رفتار پسندیده اجتماعی
20	0/003			0/24	کنترل	

1-non significant

1- Statistical Package for the Social Science- version 15

2- Multi Analysis of Covariance (MANCOVA)

3- Kolmogorov-Smirnov's Test

4- Levene's Test

جدول 3- یافته‌های تحلیل مانکوا برای مقایسه میانگین‌های نمره پس‌آزمون و پی‌گیری در خرده‌مقیاس زورگویی، پس از کنترل پیش‌آزمون

مرحله	F	میانگین	درجه	مجموع	سطح	اندازه	توان	سطح معناداری
		مجذورات	آزادی	مجذورات	معنی‌داری	اثر	آماري	U من ویتنی
پیش‌آزمون	27/60	208/11	1	208/11	0/0001	0/42	0/99	-
پی‌گیری	22/02	125/66	1	125/66	0/0001	0/37	0/99	-
عضویت گروهی	257/56	1942/10	1	1942/10	0/0001	0/87	1	0/0001
پی‌گیری	354/82	2024/32	1	2024/32	0/0001	0/90	1	0/0001

جدول 4- یافته‌های تحلیل مانکوا برای مقایسه میانگین‌های نمره پس‌آزمون و پی‌گیری در خرده‌مقیاس قربانی، پس از کنترل پیش‌آزمون

مرحله	F	میانگین	درجه	مجموع	سطح	اندازه	توان	سطح معناداری
		مجذورات	آزادی	مجذورات	معنی‌داری	اثر	آماري	U من ویتنی
پیش‌آزمون	33/30	168/17	1	168/17	0/0001	0/47	1	-
پی‌گیری	11/61	80/35	1	80/35	0/002	0/23	0/91	-
عضویت گروهی	30/35	153/25	1	153/25	0/0001	0/45	1	0/0001
پی‌گیری	29/87	206/64	1	206/64	0/0001	0/44	1	0/0001

جدول 5- یافته‌های تحلیل مانکوا برای مقایسه میانگین‌های نمره پس‌آزمون و پی‌گیری در خرده‌مقیاس رفتار پسندیده اجتماعی، پس از کنترل پیش‌آزمون

مرحله	F	میانگین	درجه	مجموع	سطح	اندازه	توان	سطح معناداری
		مجذورات	آزادی	مجذورات	معنی‌داری	اثر	آماري	U من ویتنی
پیش‌آزمون	12/99	47/49	1	47/49	0/001	0/26	1	-
پی‌گیری	15/03	61/11	1	61/11	0/0001	0/28	0/96	-
عضویت گروهی	290/43	1061/68	1	1061/68	0/0001	0/88	1	0/0001
پی‌گیری	271/20	1102/27	1	1102/27	0/0001	0/88	1	0/0001

داشته است ($p < 0/0001$) (جدول 4). میزان تأثیر آموزش کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز 0/45 بود. توان آماری یک و سطح احتمال نزدیک به صفر، دلالت بر کفایت حجم نمونه داشت.

تحلیل مانکوا (با کنترل نمره‌های پیش‌آزمون) نشان داد برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز در مرحله پس‌آزمون و پی‌گیری بر میانگین نمره‌های رفتارهای پسندیده اجتماعی اثر داشته است ($p < 0/0001$) (جدول 5). میزان تأثیر آموزش کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز 0/88 بود. توان آماری یک و سطح احتمال نزدیک به صفر، دلالت بر کفایت حجم نمونه داشت.

تحلیل مانکوا (با کنترل نمره‌های پیش‌آزمون) نشان داد برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز در مرحله پس‌آزمون و پی‌گیری بر میانگین نمره‌های زورگویی اثر داشته است ($p < 0/0001$) (جدول 3). میزان تأثیر آموزش کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز 0/87 بود. توان آماری یک و سطح احتمال نزدیک به صفر، دلالت بر کفایت حجم نمونه داشت. چون حجم نمونه در دو گروه مساوی بود، نیازی به کاربرد آزمون‌های ناپارامتری نبود، با این وجود آزمون ناپارامتری U من ویتنی¹ نیز این یافته را تأیید کرد.

تحلیل مانکوا (با کنترل نمره‌های پیش‌آزمون) نشان داد برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الیز در مرحله پس‌آزمون و پی‌گیری بر میانگین نمره‌های قربانی اثر

بحث

هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی برنامه آموزشی کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز، بر میزان رفتارهای زورگویی پسران دبستانی شهر اصفهان بود. یافته‌ها نشان‌گر کاهش رفتار زورگویی و قربانی و افزایش رفتارهای پسندیده اجتماعی در مرحله پس‌آزمون و پی‌گیری بود. در ادامه یافته‌ها در قالب فرضیه‌های پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

میزان اثربخشی بالای این برنامه (87 درصد) برای کاهش رفتار زورگویی با یافته‌های دیگر پژوهش‌ها (16-18، 20، 26، 27) هم‌سو است. ایجاد فرصتی برای کودکان زورگو که مهارت‌های مهم و اساسی برقراری ارتباط با هم‌سالان را بیاموزند و نسبت به رفتار خویش خود آگاهی پیدا کنند، می‌تواند از دلایل اثربخشی این روش آموزشی باشد.

میان روابط کودک و مهارت‌های اجتماعی او الگویی چرخه‌ای وجود دارد؛ رفتار ناخوشایند و آزارنده منجر به طرد هم‌سالان می‌شود و این موضوع خود منجر به تلاش‌های بهبود یافته کودک طرد شده برای دستیابی به پذیرش و منزلت اجتماعی می‌شود. هم‌چنین طرد پیوسته هم‌سالان بر عزت‌نفس کودک و انتظار دیگران تأثیر می‌گذارد و این‌ها به نوبه خود باعث تشدید مشکلات اجتماعی می‌شود (28). این برنامه سعی دارد مهارت خودمهارگری، شناخت احساسات، همدلی و حل مسأله را به کودکان زورگو آموزش دهد. یادگیری این مهارت‌ها زمینه تصحیح تعامل‌ها و روابط با هم‌سالان را فراهم می‌آورد و عزت‌نفس کودکان را بهبود می‌بخشد. از آنجایی که بیشتر کودکان زورگو به علت نداشتن مهارت‌های ارتباطی از منزلت اجتماعی و پذیرش در میان هم‌سالانشان برخوردار نیستند، چنین آموزش‌هایی می‌تواند وضعیت ارتباط با هم‌سالان را بهبود بخشد.

میزان اثربخشی برنامه کاهش زورگویی مبتنی بر روش الویز بر میزان رفتارهای زورگویی پسران دبستانی در مرحله پی‌گیری 0/91 به دست آمد. افزایش میزان تأثیر از مرحله پس‌آزمون به مرحله پی‌گیری، به احتمال زیاد به این دلیل است که منزلت اجتماعی و روابط هم‌سالان، در طی زمان شکل می‌گیرد، به بیان دیگر تغییر در شناخت کودک و هم‌چنین نگرش هم‌سالان نسبت به او به صورت تدریجی تغییر می‌کند.

میزان تأثیر اثربخشی برنامه در مورد رفتارهای قربانی 45 درصد به دست آمد، که از میزان تأثیر برنامه در کاهش رفتارهای زورگویی کمتر بود. در تبیین این نکته باید گفت

که برنامه آموزشی در اصل بر کاهش رفتارهای زورگویی تمرکز دارد و برای رفتار قربانیان اثر واسطه‌ای دارد. این یافته با یافته سایر پژوهش‌ها (16-18، 20، 26، 27) هم‌سو است. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت بیشتر کودکان زورگو، قربانی زورگویی دیگران نیز بوده‌اند. در این برنامه با استفاده از تکنیک ایفای نقش به کودکان آموزش داده شد که چگونه در مقابل دیگر زورگویان رفتار کنند. هم‌چنین آموزش کودکان زورگو در زمینه تأثیر رفتار آزاردهنده آنان در ایجاد واکنش‌های هیجانی منفی در دیگران، باعث کاهش تکرار چنین رفتارهایی از سوی آن‌ها می‌شود. اثربخشی 44 درصدی برنامه در مرحله پی‌گیری نیز به ثبات رفتارهای آموخته شده اشاره دارد.

بر پایه یافته‌های پژوهش حاضر، میزان رفتارهای پسندیده اجتماعی پسران دبستانی در مرحله پس‌آزمون افزایش یافته است و این بهبودی در مرحله پی‌گیری ادامه دارد ($p < 0/0001$). این یافته با یافته‌های دیگر پژوهش‌ها (16-18، 20، 26، 27) هم‌سو است. به نظر می‌رسد وقتی خواسته‌ها در یک موقعیت اجتماعی بیشتر از مهارت‌های اجتماعی و توانایی‌های کودکان زورگوست و آنها قادر نیستند از کلمات و رفتارهای مؤثر در رابطه با هم‌سالان استفاده کنند، از رفتارهای نامناسب استفاده می‌کنند. برنامه آموزشی کاهش زورگویی توانست با آموزش رفتار صحیح و مهارت‌های دوست‌یابی بر رفتارهای پسندیده اجتماعی کودکان بیافزاید.

در پژوهش حاضر شناسایی «کودک زورگو»، محدود به نظرات کودکان بود. روشن است که نظر پدر، مادر و معلم می‌تواند تکمیل‌کننده نظرات هم‌سالان باشد. هم‌چنین به احتمال زیاد حضور در گروه، در نتیجه تأثیر داشته است و بنابراین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی برای گروه کنترل نیز جلسه‌های بحث گروهی برگزار شود. از دیگر محدودیت‌های پژوهش حاضر بررسی نشدن اختلال‌های همراه با پدیده زورگویی بود. در پژوهش‌های پیشین (28) نشان داده شده است که اختلال‌های ایذایی¹ (کمبود توجه/فزون‌کنشی²، سلوک و نافرمانی مقابله‌ای³) با زورگویی همراه هستند، بنابراین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی به وجود اختلال‌های همراه توجه شود. هم‌چنین برای تعمیم بیشتر یافته‌ها، پژوهش روی دختران و در دیگر مناطق نیز اجرا شود.

1- disruptive disorders

2- attention deficit/ hyperactivity disorder

3- oppositional defiant disorder

9. Jolliffe D, Farrington DP. Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggress Behav.* 2006; 32:540-50.
10. Georgiou SN, Stavriniades P. Bullies, victims and bully-victims: Psychological profiles and attribution styles. *J Sch Psychol.* 2008; 29(5):574-89.
11. Brennan ML, Bradshaw CP, Sawyer AL. Examining developmental differences in the social-emotional problems among frequent bullies, victims, and bully/victims. *Psychol Sch.* 2009; 46(2):100-15.
12. Keffe FK. An evaluation of the Olweus bullying prevention program [dissertation]. [Hofstra]: Hofstra University; 2008. 313p.
13. Nofziger S. The cause of low self-control the influence of maternal self-control. *J Res Crime Delinq.* 2008; 45(2):191-224.
14. Kuk PN. Understanding school bullying: A general theory of crime and empirical findings [dissertation]. [San Antonio]: University of Texas; 2010. 142p.
15. Mertens N. Social competence in bullies, defenders and neutrals: A Comparison [dissertation]. [Utrecht]: University of Utrecht; 2010. 20p.
16. Olweus D. Bully/victim problems in schools: Facts and interventions. *European. Br J Educ Psychol.* 1997; 6(4):495-510.
17. Reymond AL. An evaluation of the olweus bullying prevention program's effectiveness in a high school setting [dissertation]. [Cincinnati]: University of Cincinnati; 2009. 212p.
18. Black S, Jackson E. Using bullying incident density to evaluate the Olweus bullying prevention program. *Sch Psychol Int.* 2007; 28:623-38.
19. Olweus D. (2001). General information about the revised Olweus bully/victim questionnaire, PC Program and teacher handbook [Internet]. Oxford: Oxford University; 2008 [updated 2008 December 6; cited 2012 March 10th]. Available from: <http://www.ed.gov/admins/lead/safety/training/bullying/question.pdf>.
20. Purseyed R, Amiri Sh, Molavi H. Effectiveness of education programs to reduce bullying in fifth grade. *Journal of Research on Exceptional Children.* 2010; 10(2):113-12.[Persian]

سیاسگزاری

از اداره آموزش و پرورش کل و منطقه‌های شش‌گانه اصفهان برای همکاری در گردآوری داده‌ها صمیمانه قدردانی می‌شود.
[بنا به اظهار نویسنده مسئول مقاله، حمایت مالی و تعارض منافع وجود نداشته است].

منابع

1. Brazelton T. Mastering anger and aggression the Brazelton way. (Translated by A. shokr-zade, 1389), Ghom: shahriyar pub; 2005. [Persian]
2. Hulsey C. Examining the psychometric properties of self-report measures of bullying: Reliability of the peer relations questionnaire [dissertation]. [Kansas]: Kansas State University; 2005. 38p.
3. Schäfer M, Korn S, Brodbeck FC, Wolk C, Schalz H. Bullying roles in changing contexts: The stability of victims and bully roles from primary to secondary school [Internet]. Munich, Germany: Ludwig-Maximilians University; 2004 [updated 2004 February 1; cited 2012 March 10th]. Available from: http://epub.ub.uni-muenchen.de/322/1/FB_165.pdf.
4. Salmivalli C, Peets K. Bullies, Victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In: Rubin KH, Bukowski WM, Laursen B, editors. *Handbook of peer interactions, relationships and groups.* New York: Guilford Press; 2009. p. 322-40.
5. Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do.* Oxford: Blackwell; 2006.
6. Fleming LC, Jakobsen KH. Bullying and symptoms of depression in Chilean middle school students. *Online J Public Health Inform.* 2009; 79(3):123-35.
7. Rigby K, Cox L. The contribution of bullying at school and low self-esteem to acts of delinquency among Australian teenagers. *Pers Individ Dif.* 1996; 21(4):609-12.
8. Bernard E, Milne L. Safe schools are effective schools (school procedures and practices for responding to students who bully) [dissertation]. [Melbourne]: University of Melbourne; 2008. 123p.

21. Olweus D. (1993). The Olweus Bullying Prevention Program. [Internet]. Oxford: Oxford University; 1993 [updated 1993 December 6; cited 2012 March 10th]. Available from: <http://www.Clemson.Edu/Olweus>.
22. Janbozorgi M, Noori N, Agah-haris M. Ethic's education, social behavior and the ability to children. Tehran: Arjmand pub; 2010. [Persian]
23. Amiri Sh. A developmental study of relationship between social status and adaptive behavior, social skills and conduct disorders from childhood to adolescence [dissertation]. [Tehran]: Tehran University; 2001. 229p. [Persian]
24. Rigby K, Slee PT. Manual for the peer relations questionnaire: The professional reading guide, PRQ, point Lonsdale. Victoria; 1993.
25. Tabaieian R, Amiri Sh, Molavi H. Factor analysis, reliability, convergent and discriminate validity of the peer relationships questionnaire (PRQ). Journal of Studies of Learning and Instruction, (Forthcoming 2012). [Persian]
26. Olweus D. The Olweus bullying prevention program: Design and implementation issues and a new national initiative in Norway. In: Smith K, Pepler D, Rigby K, editors. Bullying in schools: How successful can interventions are? Cambridge, UK: Cambridge University Press; 2004. p. 13-36.
27. Olweus D, Limber S, Mullin-Rindler N, Riese J, Flerx V, Snyder M. The Olweus bullying prevention program coordinating committee training manual. Clemson University; 2005.
28. Steki-Azad N, Amiri Sh, Molavi H. A comparison of the social status of young children with disruptive behavior disorder and normal children in the school stage. Journal of Social Psychology Research. 2011; 1(1):1-15. [Persian]

Original Article

Effectiveness of Olweus Bullying Prevention Program
on Iranian Boys

Abstract

Objectives: This study aimed at investigating the effectiveness of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP) on the rate of bullying behaviors among primary school boys. **Method:** This research used a pretest posttesting design and 6-month follow up on subject and control groups. Using randomized multi-stage sampling, one district was chosen out of six districts of education in the city of Isfahan. Four boys primary schools were randomly selected from that district. Sociometric questionnaire was applied to all boys in grades 2-4 and 40 boys who scored highest as bullies were randomly allocated to experiment and control groups. The experiment group received 10 sessions (60 minutes, twice a week) of anti-bullying training based on the OBPP. Research data were collected using sociometry and Peer Relationship Questionnaire. Findings were analysed using multivariate analysis of covariance. **Results:** The experiment group had significantly lower bullying and victim behaviors at posttest and 6-month follow up ($p < 0.0001$). Also the results showed significant improvement in prosocial behaviours at posttest and 6-month follow up ($p < 0.0001$). **Conclusion:** Anti-bullying training programs based on the OBPP can reduce the bullying problem at schools.

Key words: *Olweus Bullying Prevention Program; bullying; victim; prosocial behaviors*

[Received: 11 September 2011; Accepted: 12 February 2012]

Nasim Esteki Azad*, Shole Amiri^a

* Corresponding author: Department of Behavioral Science & Psychology, Isfahan University, Isfahan, Iran, IR.
Fax: +98311-7932128
E-mail: azad.psy@gmail.com

^a Isfahan University, Isfahan, Iran.